

universität
wien

TRANSFORMACE POHRANIČÍ NA PŘÍKLADU JIHOMORAVSKÉHO-DOLNORAKOUSKÉHO REGIONU

Milan Jeřábek
Martin Heintel
Norbert Weixlbaumer

Brno, Wien 2016

Výzkumná studie projektu č. 74p1

Transformace pohraničí na příkladu jihomoravského -dolnorakouského regionu (TransReg),
zpracovaná jako výstup programu AKTION Česká republika – Rakousko 2016

Autoři:

Milan Jeřábek, Masarykova univerzita

Martin Heintel, Universität Wien

Norbert Weixlbaumer, Universität Wien

Spolupráce:

Lukáš Hlavinka, Masarykova univerzita

Fotodokumentace:

Petr Marek, Masarykova univerzita

Překlad:

Michal Šindelář, Masarykova univerzita

Participace:

Milada Šťastná, Mendelova univerzita v Brně

Antonín Vaishar, Mendelova univerzita v Brně

Realizace výzkumu a prvotní zpracování studenti:

Masarykovy univerzity, Mendelovy univerzity v Brně, Universität Wien

Recenze:

Tomáš Havlíček, Univerzita Karlova

Antonín Pichanič a Václav Čaj, Obec Hevlín

Brno, Wien prosinec 2016

ISBN 978-80-87889-06-0

Obsah / struktura:

1. Představení projektu	4
<i>Tabulka 1: Obsah a časový plán projektu vč. určení zodpovědnosti</i>	4
<i>Tabulka 2: Věková struktura respondentů</i>	6
<i>Tabulka 3: Vzdělanostní struktura respondentů</i>	7
<i>Obrázek 1: Postavení v ekonomické aktivitě</i>	7
<i>Tabulka 4: Místo trvalého bydliště respondentů</i>	8
2. Poznátky z výzkumných aktivit v modelovém území	9
<i>Tabulka 5: Asociace s názvem sousedního státu</i>	9
<i>Obrázek 2: Návštěva sousedního státu v posledním roce</i>	9
<i>Obrázek 3: Hlavní důvod návštěvy sousedního státu</i>	10
<i>Tabulka 6: Přítomnost spolupracovníků/studentů sousedního státu na pracovišti/ve škole</i>	10
<i>Obrázek 4: Vnímání obyvatel sousedního státu v příhraničí</i>	11
<i>Obrázek 5: Znalost jazyka sousedního státu</i>	11
<i>Obrázek 6: Jazyk komunikace s Rakušany/Čechy</i>	12
<i>Obrázek 7: Vnímání přeshraniční spolupráce</i>	13
<i>Tabulka 7: Znalost přeshraničních česko-rakouských projektů</i>	13
<i>Obrázek 8: Hodnocení spolupráce mezi českými a rakouskými obcemi</i>	14
<i>Tabulka 8: Změny po pádu železné opony</i>	14
<i>Obrázek 9: Specifikace změn po pádu železné opony</i>	15
<i>Tabulka 9: Budoucí vývoj česko-rakouského pohraničí – CZ-respondenti</i>	15
<i>Tabulka 10: Budoucí vývoj česko-rakouského pohraničí – AT-respondenti</i>	16
3. Seznámení s dalšími společnými akcemi	21
4. Navazující aktivity	22
5. Publikační aktivity a mediální ohlasy	22
6. Závěr	23
<i>Tabulka 11: Statistika projektu TransReg</i>	24
7. Fotogalerie	25

1. Představení projektu

1.1 Rámcové podmínky a harmonogram

Převzato – citace ze žádosti projektu:

„Česko-rakouské pohraničí, v projektu zastoupené příhraničním pásem Jihomoravského kraje a spolkové země Dolní Rakousy, představuje specifické periferní území. S nedávnými historickými mezníky (1989, 2004, 2011) však získalo nový rozvojový impulz.

Do jaké míry bylo této situace dosud využito?

Navrhovaný projekt zachytí dosavadní vývoj a aktuální socioekonomickou situaci na základě deskripce prostřednictvím obvyklých ukazatelů / dat statistické povahy (kabinetní metoda), jakož i vlastního dotazníkového šetření u obyvatelstva a interview se starosty vybraných obcí (práce v terénu). Aktivity vysokoškolských studentů budou zářímovány workshopy: úvodní interního charakteru a závěrečný k představení výsledků a reflexi veřejnou správou.“

Tabulka 1: *Obsah a časový plán projektu vč. určení zodpovědnosti*

Aktivity	Místo	Odpovědnost	Období
1. Zahajovací workshop	Brno	CZ	XII/2015
2. Popis modelového regionu	Brno/Wien	CZ/A	I/2016 – III/2016
3. Dotazníkové šetření u obyvatel	Modelový region	CZ	II/2016 – IV/2016
4. Interview se starosty	Modelový region	A	II/2016 – X/2016
5. Závěrečný workshop	Wien	A	VI/2016
6. Publikace/prezentace	Brno/Wien	CZ/A	VI/2016 – XI/2016
7. Prezentace v modelovém regionu	Lednice	CZ	XI/2016

Studentské aktivity resp. vlastní výzkum se týkal zejména bodů 2, 3, 4, které jsou dále – s využitím závěrečné zprávy projektu – nastíněny:

Ad 2)

Jako modelové území bylo vymezeno na české straně okresy Břeclav a Znojmo resp. SO ORP Břeclav, Mikulov a Znojmo, na rakouské straně politické okresy (Verwaltungsbezirke) Hollabrunn a Mistelbach. S využitím vzájemně odsouhlasené struktury zpracovali studenti vybraná témata (celkem 9): základní data o území, obyvatelstvo a osídlení, občanská vybavenost, ekonomika a trh práce, doprava, cestovní ruch, krajina a životní prostředí, rozvojový potenciál území, přeshraniční spolupráce. Záměrem této aktivity bylo seznámení s územím, mj. jako příprava na navazující terénní šetření. Získané poznatky potvrdili na jedné straně specifiku příhraničních území v rámci státu (země), na druhou stranu „blízkost“ z hlediska dosažené životní úrovně, tematické orientace, ekonomické vyspělosti či rozvojových problémů. Při analýzách jsme se museli vyrovnat s částečně odlišnou strukturou a charakterem dostupných dat, což mj. znemožnilo plnohodnotnou komparaci.

Ad 3)

Těžiště projektu spočívalo v přípravě, realizaci sběru a vyhodnocení dotazníkového šetření u obyvatelstva pohraničního regionu. Soustředili jsme se na osoby starší 15 let na základě kvótního výběru, výsledný soubor čítá 312 CZ-respondentů a 446 AT-respondentů (záměr byl cca 300 respondentů na každé straně). Jako tazatele jsme využili studenty geografie MU (doplňené o studenty-doktorandy Mendelu) a UNIVIE ve smíšených skupinách, což umožňovalo nejen odpovídající komunikaci s dotazovanými, ale i přispělo k vzájemnému poznání. Samotný dotazník se skládal z 26 otázek (uzavřených, částečně otevřených, otevřených i baterií otázek) + identifikace respondentů (pohlaví, věk, vzdělání, místo bydliště). Za základnu pro terénní výzkum jsme zvolili areál Zahradnické fakulty Mendelu v Lednici, samotné šetření jsme provedli v termínu 25.–28.4.2016. Vedle odborného programu jsme zařadili rovněž sportovně společenský večer, který mimořádně přispěl ke sblížení českých a rakouských studentů (mj. viz Fotogalerie).

Ad 4)

Jako doplňkovou aktivitu jsme realizovali interview (řízený, strukturovaný rozhovor) se starosty obcí v příhraničním pásu. Ten vedl na české straně řešitel projektu, na rakouské pak studenti během února resp. dubna a října 2016. Tematicky jsme se soustředili na následující bloky, dále rozvedené do jednotlivých otázek: kooperace a komunikace, participace/pohled obyvatelstva, prostředky podpory, rámcové podmínky přeshraniční spolupráce, transformace, hodnocení a vyhlídky do budoucna realizace. Výzkum provedený u 10 starostů na české/moravské straně a 10 rakouských starostů mj. poukázal na rozdílné vnímání socioekonomické situace, jakož i odlišnou připravenost resp. schopnost zapojit se aktivně/intenzivně do přeshraniční spolupráce

Přestože se nejednalo o výzkumný (vědecký) projekt, v akademické rovině jsme stanovili tematické cíle, jakož i výzkumné otázky dále je konkretizující:

Primárním cílem empirického dotazování byl zjistit vztah obyvatel k sousednímu státu a přeshraniční spolupráci, a to jak na oficiální (starostové obcí), tak v občanské (zdejší obyvatelstvo) rovině. Další záměr spočíval v tom, zda i po cca 25 letech po pádu železné opony stále ještě existují nějaké mentální hranice a bariéry v myslí místních obyvatel omezující přeshraniční kontakty (aktivity). Tomu odpovídají uváděné hypotézy:

- 1) *Obyvatelstvo česko-rakouského pohraničí má jen málo osobních kontaktů se svými „přeshraničními“ sousedy. Kontakty jsou převážně v rámci formálních aktivit (nákupy, služby, výlet...).*
- 2) *Vztahy s kolegy na pracovišti / studenty ve škole z druhého státu jsou převážně dobré.*
- 3) *Rakušané nemluví téměř vůbec česky, Češi naopak často německy mluví, proto probíhá komunikace převážně v němčině.*
- 4) *Pojem euroregion nebude moc známý a stejně tak přeshraniční aktivity a projekty. Spolupráce mezi obcemi bude ale hodnocena dobře.*
- 5) *Změny po roce 1989: negativně bude hodnocena doprava, pozitivně bude hodnocena infrastruktura, turismus, kontakty přes hranici. U dalších témat není očekávána významná změna.*

1.2 Metodická část projektu

Aktivity projektu byly realizovány jako součást výuky na obou vysokých školách:

- na MUNI: Pohraničí a přeshraniční spolupráce, Terénní výzkum mikroregionu
- na UNIVIE: Transformace pohraničí podél bývalé železné opony, Geographie ländlicher Räume: Periphere und zentrumsferne Gebiete

Dotazník pro obyvatelstvo

Dotazník pro obyvatelstvo byl zhotoven převážně na rakouské straně, nicméně vycházel z dosavadních verzí připravených pedagogy obou VŠ. Český vklad spočíval v upřesnění některých otázek, samozřejmě v překladu do češtiny a také přizpůsobení jiným podmínkám (např. vzdělávací systém v Česku je odlišný od rakouského). S ohledem na téma projektu, cíle a hypotézy byla vybrána vhodná témata, na které se výzkum koncentroval. V dalším kroku bylo formulováno k jednotlivým tématům několik otázek a vybrána odpovídající metoda dotazování. Na seminářích se studenty byl dotazník dále přepracován, až dosáhl odpovídající podoby. Před samotným dotazováním byl dotazník otestován na několika osobách z pohraničí a posléze lehce upraven tak, aby byl odstraněn nejednoznačný výklad otázek. Také došlo – s ohledem na zajištění pozornosti dotazovaného – k úpravě/redukci délky (z cca 20 – 30 na 15 – 20 min).

Každé dotazování představuje určitou sociální situaci (interakci) mezi tazatelem a dotazovaným, protože mezi nimi vzniká nějaký vztah. Toto dotazování probíhalo ústně a odpovědi byly ihned zapisovány do tištěných formulářů. Přímé dotazování navíc navozovalo kontakt mezi obyvateli sousedních států, což lze považovat za další přidanou hodnotu projektu. Při dotazování je nutné zaujmout neutrální postoj: přijmout pozici zprostředkovatele či tzv. naslouchače.

Při dotazování byl použit mix standardizovaných i nestandardizovaných metod. U standardizovaných metod jsou odpovědi shrnuty do určitých kategorií, aby mohly být porovnatelné, zatímco u

nestandardizované metody nejsou odpovědi buď vůbec kategorizovány, nebo jsou porovnány až později. Otázky v dotazníku jsou jak otevřené, tak uzavřené a mají jak kvalitativní, tak kvantitativní charakter. Tento mix otázek byl zvolen proto, aby mohly být jak porovnány odpovědi dotazovaných, tak aby mohly být zaznamenány různé postřehy nebo komentáře k jednotlivým otázkám.

Vlastní dotazník je členěn do několika bloků, ke kterým patří více otázek:

- a) Asociace: vztah k Rakousku/Česku
- b) Práce a studium z přeshraničního pohledu
- c) Všeobecné kontakty s Rakušany/Čechy
- d) Jazykové kompetence
- e) Česko-rakouské projekty
- f) Změny od roku 1989
- g) Perspektiva česko-rakouské pohraničí a vztahů
- h) Statistické/identifikační údaje

Výsledky byly zpracovány a vyhodnoceny pomocí programů MS Excel a SPSS. Díky vytvoření kategorií u několika otevřených otázek mohly být přehledně zpracovány i tyto výpovědi. Také bylo považováno za smysluplné rozdělit respondenty do věkových skupin a podle toho hodnotit výsledky výzkumu. Následně by měly být výsledky porovnány s českým dotazováním a v posledním kroku bude nastíněna budoucí perspektiva resp. vývoj česko-rakouského pohraničí.

Zatímco v informační části budou prezentovány základní poznatky, zde jsme zařadili charakteristiku respondentů podle základních sledovaných znaků. Záměrem bylo získat reprezentativní soubor, a to jak vzhledem ke struktuře zdejší populace, tak navzájem „přeshraničně“. Toto se, alespoň ve stěžejních ukazatelích podařilo, a tak můžeme dále uváděné hodnoty brát jako spolehlivou sondu do mínění zdejšího obyvatelstva.

Pro sledování jsme zvolili standardní ukazatele, a to pohlaví, věk, vzdělání a místo bydliště. Z hlediska pohlaví má český soubor – oproti populaci modelového území, jakož i populaci Česka – nadprůměrné zastoupení žen (62 % oproti 38 % mužů). V rakouském souboru jsou proporce v zásadě vyrovnané (52 % mužů vs. 48 % žen), více se tedy blíží realitě. Pro věkovou strukturu jsme pracovali, obdobně jako u nejvyššího dosaženého vzdělání resp. celého šetření, s obyvatelstvem starším 15 let. Použité čtyři kategorie, jak ukazuje následující tabulka, jsou zastoupeny víceméně vyrovnaně jak v jednotlivých souborech, tak v přeshraničním srovnání. Přece jen vyšší zastoupení mají obě krajní skupiny. Vysvětlení lze hledat jednak v „blízkosti, příslušnosti“ tazatelů k této věkové skupině, jednak vzhledem k termínu sběru dat v terénu, kdy byli k zastížení právě senioři ve vyšší míře než např. zbývající skupiny zapojené do pracovního procesu.

Tabulka 2: *Věková struktura respondentů (v %)*

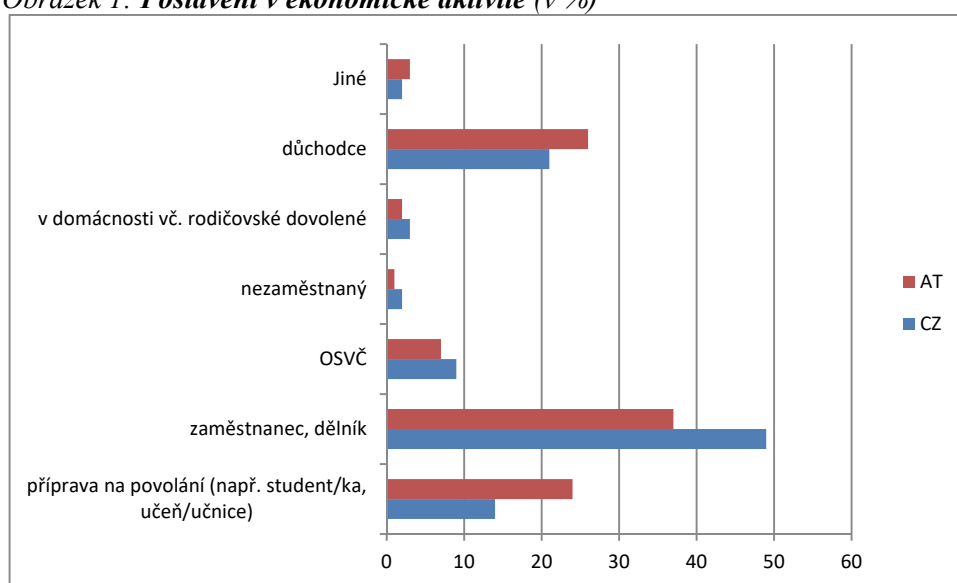
Věk	CZ	AT
15-29	29	34
30-44	22	19
45-59	21	19
60+	27	28

Situace ohledně vzdělání je poněkud složitější, neboť školské systémy český a rakouský nelze považovat za plně kompatibilní. Na české straně byly respondenty využity čtyři kategorie, na rakouské straně o dvě více vč. označení jiné (všechny kategorie byly ponechány v originále, a to kvůli plné identifikaci). Údaje v tabulce výše uvedené tvrzení potvrzují. Soubory jsou si blízké v kategorii vyučení a střední škola bez maturity, český soubor vykazuje vyšší zastoupení osob s maturitou a vysokou školou, rakouský naopak absolventy tzv. hlavní školy.

Tabulka 3: *Vzdělanostní struktura respondentů (v %)*

Kategorie	CZ	AT	Kategorie
neúplné, základní škola	15	5	Volksschule
vyučení, střední škola bez maturity	27	27	Hauptschule [oder Unterstufe (z.B. einer AHS)]
střední škola s maturitou	38	24	Lehre
vyšší odborná škola, vysoká škola	20	19	Matura
		13	Hochschule / Universität
jiné		12	Sonstiges

K identifikačním znakům řadíme rovněž vazbu, resp. stupeň ekonomické aktivity, kde jádro tvoří zapojení do pracovního procesu. Obrázek 1 dokládá zásadní zastoupení zaměstnanců/dělníků, v českém souboru téměř polovina respondentů. Na rakouské straně je naopak nadprůměrně zastoupena kategorie připravujících se na povolání (zhruba čtvrtinou). Pětinu až čtvrtinu tvoří dále důchodci.

Obrázek 1: *Postavení v ekonomické aktivitě (v %)*

V redukovaných souborech (shodně zhruba čtvrtina) připravujících se na povolání jsme následně specifikovali typ zařízení, které navštěvují. Na české straně třetina navštěvuje střední školu s maturitou, dále VOŠ a VŠ; v rakouském souboru dominuje primární vzdělávání oproti sekundárnímu (85 ku 15 %).

Bydliště (T4) jako kritérium jsme zvolili s ohledem na případné hlubší analýzy, např. podle populační velikosti sídla, vzdálenosti od státní hranice apod. Tabulka níže jmenuje ty obce a města, která jsou zastoupena minimálně 5 respondenty. Logicky ovšem dominují velká města modelového regionu případně doplněná místem základny terénního šetření (Lednice). Respondenti byli osloveni přímo v místech trvalého bydliště, ale také coby dojíždějící do spádových center za prací, do školy či za službami. Rakouské lokality „vyčerpávají“ nižší podíl z celkového souboru, což je podmíněno rozdrobenější sídelní resp. správní strukturou.

Tabulka 4: *Místo trvalého bydliště respondentů (četnost, výběr)*

Obec, město	CZ	AT	Obec, město
Mikulov	73	90	Retz
Valtice	54	56	Laa an der Thaya
Břeclav	44	39	Mistelbach
Znojmo	36	37	Poysdorf
Lednice	24	5	Herrnbaumgarten
Břeží	5	8	Unterretzbach
Hlohovec	5	5	Wildendürnbach
Lanžhot	5		
Celkem (výběr)	246	240	

Řízený/strukturovaný rozhovor se starosty obcí

Starostové obcí a měst představují, resp. zastupují územní samosprávu na lokální (komunální) úrovni. Vystupují tedy jednak za úřad jako takový, reprezentují ovšem i obyvatelstvo spravovaného území. V této kombinaci jsou vhodným komunikačním partnerem, který – na rozdíl od veřejnosti („obyčejných lidí“) – disponuje celkovým přehledem o situaci v lokalitě vč. širších územních i obsahových souvislostí. Téma rozhovoru proto zahrnovalo více bloků, abychom zajistili (zjistili) komplexní znalosti. Oproti původnímu záměru jsme realizovali 9 interview na české a 8 interview na rakouské straně, a to konkrétně Břeclav, Dolní Dunajovice, Hevlín, Hrušovany nad Jevišovkou, Lednice, Mikulov, Šatov, Valnice a Znojmo resp. Bernhardsthal, Hadres, Mistelbach, Poysdorf, Laa an der Thaya, Ottensthal, Retz a Unterretzbach. Samotné rozhovory probíhaly na obecních/městských úřadech v příjemné atmosféře, trvaly 40-90 min. Zpravidla byly zapisovány tazatelem, v několika případech bylo použito nahrávací zařízení a záznam následně zpracován.

2. Poznatky z výzkumných aktivit v modelovém území

2.1 Dotazníkové šetření u obyvatelstva

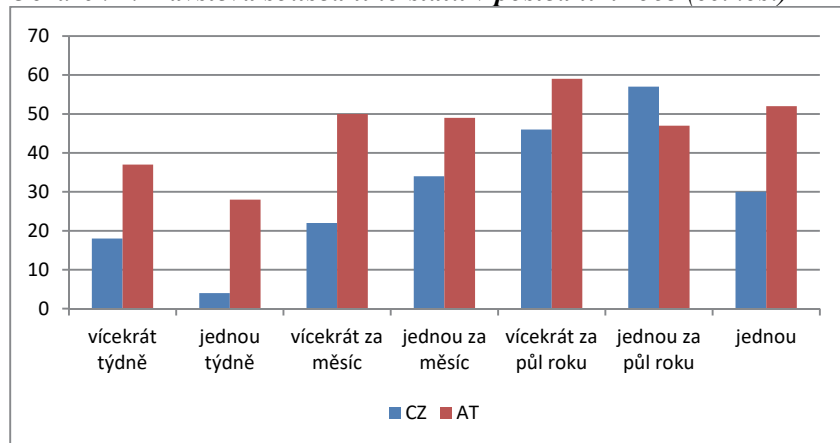
První otázka dotazníku byla zařazena pro navázání přirozeného kontaktu mezi tazatelem a dotazovaným. Zajímalo nás, co si respondenti vybaví, setkají-li se s názvem sousedního státu. Zjištěné poznatky (T5) dokládají mimořádnou atraktivitu obou hlavních měst, což poněkud překvapí u vzdálené Prahy. Naproti tomu „partnerské, vzdálenostně blízké“ Brno se objevilo pouze 7x, a to ještě ve spojení se sportem (Moto Grand Prix, ale také tenis, lední hokej a fotbal). Česko je pro Rakušany především „zemí“ levných nákupů a piva, což nelze jistě považovat za pozitivní. Češi si Rakousko spojují s (vyšší) životní úrovní, (vyspělejší) ekonomikou a také eurem jako pevnou měnou. Silné zastoupení Prahy „je kompenzováno“ u českých respondentů obdobně intenzivním podílem atributů vázaných na přírodní (geografické) podmínky Rakouska, když příhraničí jistě není dominantní. Ve vazbě na zaměření projektu a modelovou oblast považujeme za příznačné poměrně vysoké zastoupení prvků vázaných na souseda, hranici, zdejší obyvatele, historii apod.

Tabulka 5: Asociace s názvem sousedního státu (max. 3 možnosti, výběr)

CZ-strana	Četnost		AT-strana
Vídeň vč. lokalit, atraktivit	90	68	Praha
soused, sousední stát	64	44	
životní úroveň, ekonomika, práce, euro	57		
Alpy	39		
hory, příroda, krajina	36		
sport: cykloturistika, lyžování apod.	24	21	prázdniny/dovolená, výlety, cestovní ruch
potraviny, jídlo: káva, koule	23	31	
hranice, odlišnost vč. mentality	22	46	
čistota, pořádek	22		
nákupy vč. trhů	21	90	(levné) nákupy
(společná) historie	20		
		67	pivo
		26	pozitivní asociace
		21	negativní asociace
Celkem (výběr)	418	414	

Následovala otázka věnovaná cestám Čechů do Rakouska a Rakušanů do Česka (viz O2).

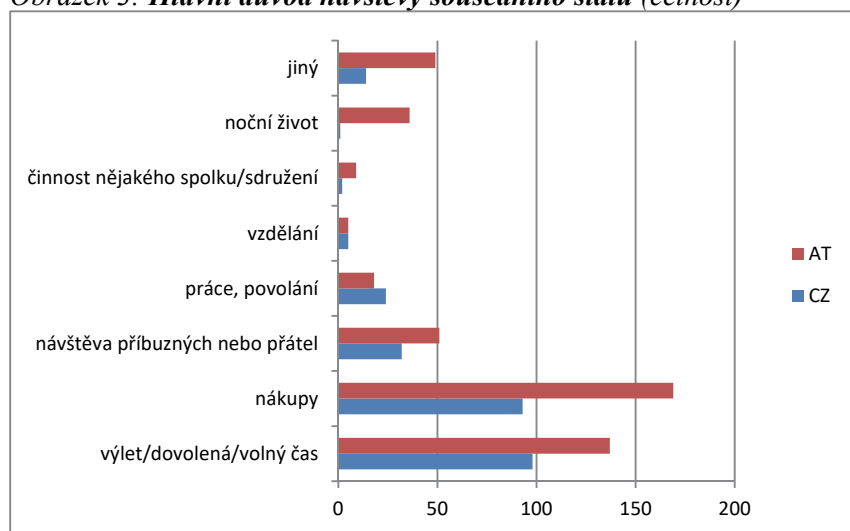
Obrázek 2: Návštěva sousedního státu v posledním roce (četnost)

Zhruba 2/3 Čechů a 3/4 Rakušanů navštívili v uplynulém roce¹ sousední stát. Zastoupení sledované frekvence je poměrně vyrovnané, Češi jezdí nejvíce jednou a vícekrát za půl roku, návštěvy Rakušanů v Česku jsou více rozloženy: od vícekrát do měsíce až jednou do roka.

Důvody pro návštěvu sousedního státu (O3) nepochybně korespondují s asociacemi. Rakušané vyjíždějí zejména za nákupy, následují volnočasové aktivity; v obou případech se – z územního hlediska vedle příhraničního pásu – bude uplatňovat i Praha. V podstatě shodné důvody, jakož i četnost (s vědomím menšího souboru respondentů), vykazuje český soubor. Další důvody jsou již podstatně méně zastoupeny, Rakušany do Česka mj. láká noční život (uvedl to téměř každý 10. respondent).

Obrázek 3: **Hlavní důvod návštěvy sousedního státu (četnost)**

Další blok otázek se zaměřil na přeshraniční trh práce, jakož i studium. Tomuto sledování předcházela logicky filtr respondentů stanovující počet osob v pracovním procesu (zaměstnanec, dělník, osoba samostatně výdělečně činná) a připravujících se na povolání (student/ka, učeň/učnice). Rozsah tohoto fenoménu prostřednictvím redukováného souboru dokládá následující tabulka (T6). Zatímco v Česku se na pracovišti/ve škole lze setkat s Rakušany je zřídka – každý cca desátý respondent odpověděl kladně, v Rakousku je přítomnost Čechů zřetelně vyšší – v obou případech nejméně třetina.

Tabulka 6: **Přítomnost spolupracovníků/studentů sousedního státu na pracovišti/ve škole (v %)**

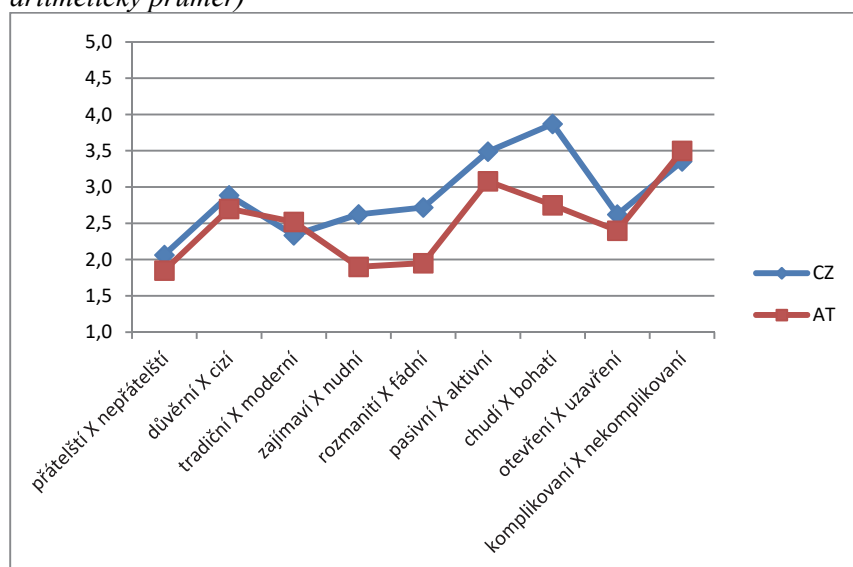
Zapojení	CZ	AT
práce	11	36
studium	8	38

Pokud bychom mohli, s vědomím nízkých četností a tedy snížené vypovídací schopnosti, hodnotit vztah k rakouským/českým spolupracovníkům a spolužákům, pak naprosto převažují – v pětistupňové škále – první dvě kategorie, tj. velmi dobrý a spíše dobrý (dohromady 80-90 %).

Navazující otázka se týkala hodnocení obyvatel v „přeshraničním sousedství“, a to prostřednictvím protikladných vlastností s vyznačením příslušné pozice (O4). Výsledky poskytují subjektivně solidní situaci pro posílení přeshraničního společenství (vědomí), neboť oboustranně převažuje pozitivní vnímání, ale také hodnocení je poměrně podobné. Můžeme konstatovat, že se vzájemně považujeme především za přátelské, tradiční a otevřené. Hodnocení se naopak rozchází u vlastností: bohatí vs. chudí (AT > CZ), zajímaví vs. nudní (CZ > AT), rozmanití vs. fádni (CZ > AT), pasivní vs. aktivní (CZ > AT).

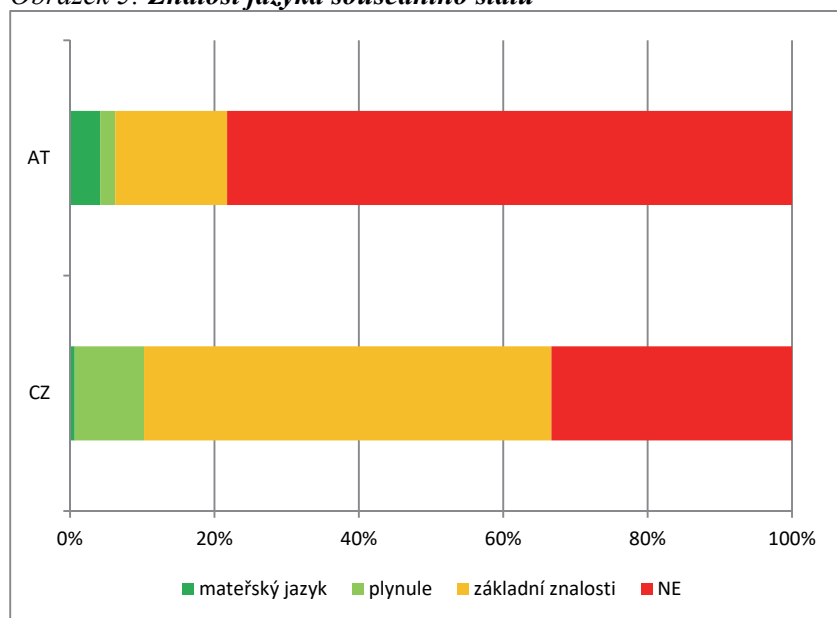
¹ nikoliv kalendářním, šetření se konalo v dubnu

Obrázek 4: *Vnímání obyvatel sousedního státu v příhraničí (sémantický diferenciál – 1 X 5, vážený aritmetický průměr)*

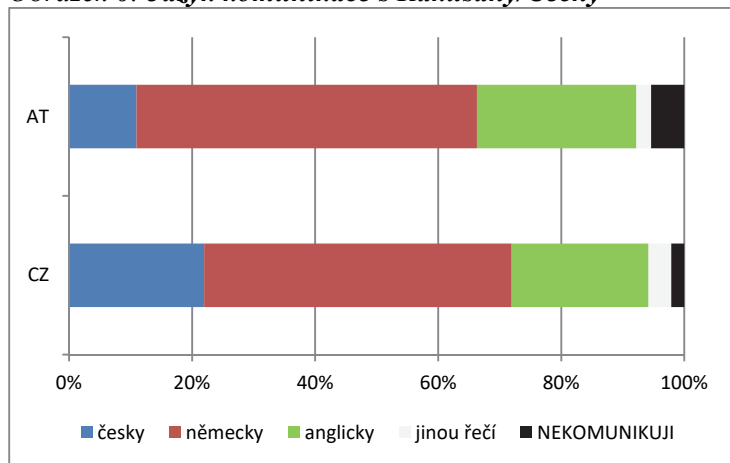

Předpokladem pro spolupráci či alespoň komunikaci jsou jazykové kompetence. Jak si tedy stojí obyvatelé jihomoravského-dolnorakouského regionu? Zjištění, graficky vyjádřené v Obrázcích 5 a 6, lze považovat za očekávatelná. Zatímco alespoň základní znalosti německého jazyka deklarují dva ze tří respondentů (obyvatel), k češtině se přihlásil jen každý čtvrtý Rakušan. U Čechů ovšem převažují, s nadpolovičním podílem, pouze základní znalosti, umožňující zřejmě orientaci v sousední zemi, nákupy či jednoduché kontakty s obyvateli. Proto nepřekvapí, že – vedle dominantního komunikačního jazyka němčiny – se prosazuje zejména u mladé generace také angličtina (uvádí ji pětina až čtvrtina respondentů). Snad za povzbudivé lze označit, že jen malá část nekomunikuje vůbec.

Obrázek 5: *Znalost jazyka sousedního státu*

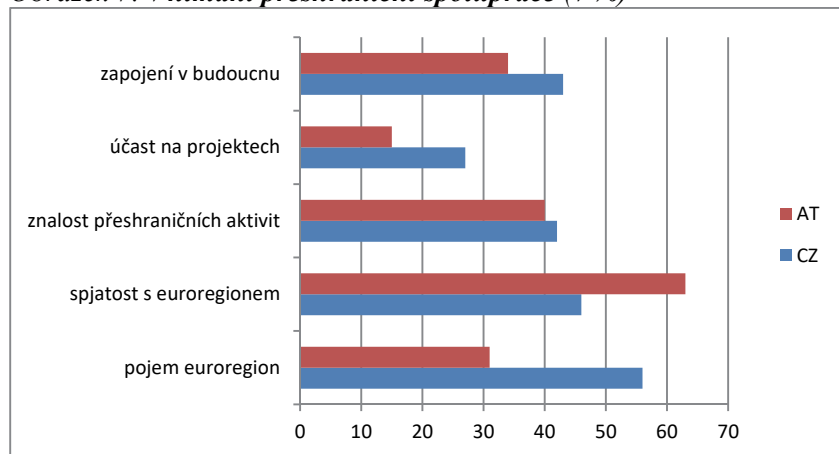
Obrázek 6: Jazyk komunikace s Rakušany/Čechy

Stěžejní část projektu, jakož i vlastního šetření v modelovém regionu, se týká přeshraničních aktivit. Ty samy o sobě mají více rovin: např. institucionální či osobní, projevují se různými formami: projekty, překážky, výzvy apod., ale také byly/jsou ovlivňovány vnější (politickou) situací. Následující graf (O7) shrnuje několik otázek tak, aby byla patrná jakási posloupnost výpovědí a zároveň umožněno přeshraniční srovnání.

Euroregion jako instituce, zpravidla s vymezeným územím, bývá označován za motor přeshraniční spolupráce, místo podpory a zprostředkování pro zainteresované osoby a subjekty. V modelovém území působí toto uskupení trojstranně (CZ-SK-AT) pod názvem Pomoraví – Záhorie – Weinviertel. Občas však bývá zaměňován ve vědomí obyvatel (laické veřejnosti) s regiony soudržnosti (EU-jednotkami NUTS 2, v našem případě Jihovýchod) či mikroregiony, zastupujícími úroveň mezi obcemi a kraji.

S pojmem euroregion v obecné rovině se setkala více než polovina českých a necelá třetina rakouských respondentů. Příslušnost k euroregionu, ovšem s vysvětlením výše uvádným, označila zhruba 2/3 Rakušanů a bezmála polovina Čechů. Toto zjištění musíme tedy posuzovat poněkud rezervovaně, neboť si do značné míry odporuje. Navíc, když jsme se ptali na konkrétní název euroregionu. V českém souboru se správný název objevil pouze 12x, tj. pouze každý 25. respondent. V celkem 29 případech se dále objevily Jižní Morava, Jihovýchod, Podyjí či Lednicko-valtický areál. Rakušané „se trefili“ jen 4x (jeden ze sta), jinými slovy jeden ze sta obyvatel je schopen pojmenovat „přeshraniční“ oblast, v níž bydlí. Zastoupena byla i kombinace s Jižní Moravou, region Hollabrunn vč. kombinace s Mistelbachem, Znojmem či (jižní) Moravou, Dreiländereck či opět Podyjí. Celkem region specifikovalo pouze 20 respondentů. Zjištěné poznatky bohužel potvrzují již dřívější mínění, že zdejší euroregion není etablovanou institucí v myslích obyvatel a zřejmě ani v reálném životě (dopadu).

Obrázek 7: *Vnímání přeshraniční spolupráce (v %)*

Úroveň, rozsah a kvalita přeshraniční spolupráce je určována konkrétními aktivitami a projekty a především pak jejich (veřejnou) znalostí. V zásadě se shodným podílem CZ – 42 ku AT – 40 % obyvatelé už o nějakých akcích slyšeli. Díky dodatečnému „shlukování“ na základě příbuznosti či podobnosti lze konstatovat (viz T7), oboustranně intenzivně je vnímána problematika cyklostezek, další uváděné příklady (s výjimkou hudba/kultura a dálnice) jsou akcentovány odlišně. Češi zdůrazňují aktivity spojené s vínem, setkávání či projekt Stezka bosou nohou Valtice-Schrattenberg. Rakušané vidí přeshraniční projekty dále především prostřednictvím národních výstav, mateřských škol a národních parků.

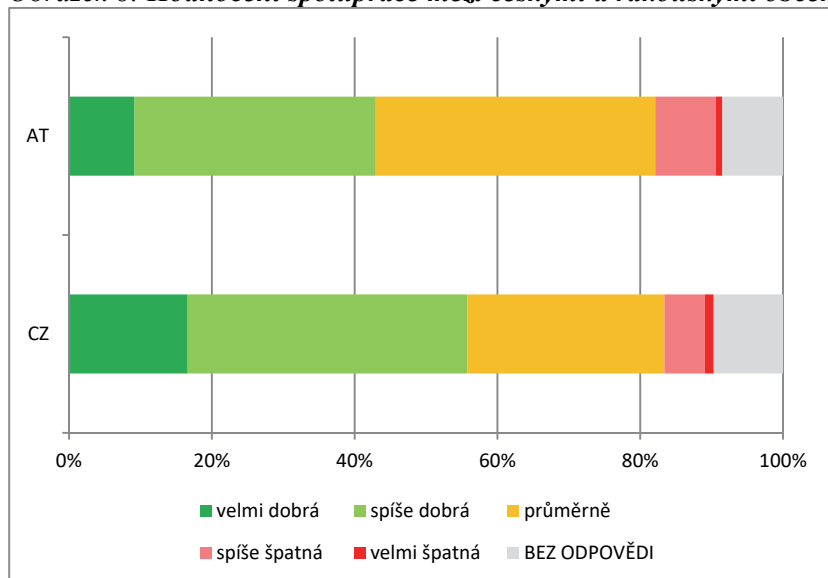
Tabulka 7: *Znalost přeshraničních česko-rakouských projektů (otevřená otázka, tematické zařazení, výběr)*

CZ-strana	Četnost		AT-strana
aktivity spojené s vínem	33	6	
cyklostezky	28	21	
setkávání	25	11	festivally, eventy
Stezka bosou nohou	21		
školství, vzdělávání	19	31	
		15	mateřské školy
hudba, kultura	10	9	
		17	národní výstavy
dálnice	6	5	
		12	národní parky
		8	přímá spolupráce
		9	turistika, túry
Celkem (výběr)	142	144	

S tímto zjištěním částečně koresponduje osobní ne/účast na přeshraničním česko-rakouském projektu. Většina respondentů se na žádném nepodílela (CZ 73 %, AT 81 %), pokud ano, tak v Česku dominantně jako pomocník/účastník, v Rakousku pak převážně (57 %) profesně. Osobní zkušenosti z akcí jsou vesměs či alespoň převážně pozitivní, jedná se ale o nízké četnosti. Potenciální zapojení do projektu připouští menší část respondentů, o poznání více na české straně (43 ku 34 %).

Jinou rovinu představuje spolupráce na komunální úrovni. Obrázek 8 ukazuje na poměrně kladné hodnocení. Přes 80 % respondentů ji oceňuje nejhůře jako průměrnou, 17 % českých a 9 % rakouských ji vidí jako velmi dobrou.

Obrázek 8: *Hodnocení spolupráce mezi českými a rakouskými obcemi*

V podstatě poslední blok zasazuje problematiku přeshraniční spolupráce do širšího dějinného (vývojového) kontextu, a to jak směrem do minulosti – s důrazem na pád železné opony, tak do budoucna česko-rakouského pohraničí.

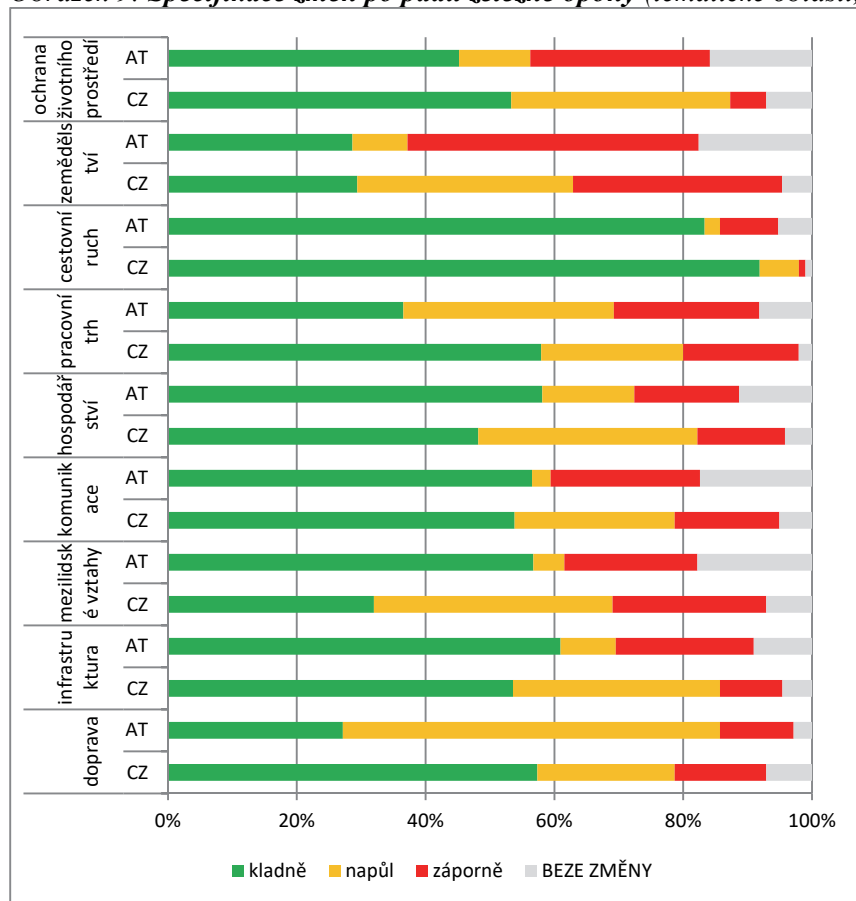
Tabulka 8 je založená na otevřené otázce, kde respondenti měli možnost uvést tři pojmy. Z následného seskupení odpovědí vyplývá, že oboustranně jsou akcentována obdobná témata, avšak s jinou intenzitou případně „zabarvením“. Nicméně první místo patří pro oba soubory otázkám spojeným s nastolením volného pohybu osob (případně zboží), otevření hranic (do té doby typicky uzavřené, navíc se zvláštním režimem) a možnosti překračování státní hranice v místech hraničních přechodů (dnes v podstatě až na výjimky kdekoliv). Pro Čechy znamenala zcela nová situace netušené možnosti cestování do dosud tzv. bílých míst, která byla odpovídajícím způsobem využita. Z rakouské strany jsou nové poměry spjaty – alespoň v prvním období po roce 1989 – s možnostmi navázat spolupráci a zpeřetřhané či nové kontakty se sousedy. Nápor (nejen) návštěvníků z Česka do Rakouska, projevující zejména zatížením dopravních komunikací, které na to nebyly připraveny, se odrazil v negativním hodnocení dopravy jako takové. Přeshraniční vazby se postupně utvářely i v ekonomické oblasti, především pak díky pendlerství českých pracovníků do rakouského (příhraničního) území. Zřejmě přetrvává tzv. nákupní turistika, probíhá rovněž oboustranně, a to v závislosti na druhu zboží, jeho kvalitě, sortimentu apod.

Tabulka 8: *Změny po pádu železné opony (četnost, výběr)*

Téma	CZ	AT
otevření hranic, přechody, svoboda	41	63
cestování, turismus, infrastruktura	37	24
práce, ekonomika, finance	21	44
spolupráce, vztahy, možnosti	20	51
nákupy	15	20
kriminalita	13	14
doprava, spíše negativní	5	47
Celkem (výběr)	152	263

Konkretizaci změn po pádu železné opony, v členění na různé tematické oblasti, představuje Obrázek 9. Až na výjimky převažují pozitivní vlivy, nejvíce výtěžil jednoznačně cestovní ruch umožněný otevřením hranic. Za profitující lze dále označit hospodářství, komunikace, infrastrukturu i životní prostředí. Naopak mezi „ztrátové“ se řadí především zemědělství (otázkou zda je podmíněno zevnitř či polohou). „Přeshraničně“ odlišně se jeví zejména hodnocení dopravy.

Obrázek 9: Specifikace změn po pádu železné opony (tematické oblasti, četnost)

Perspektivu česko-rakouského pohraničí resp. jihomoravského-dolnorakouského regionu přibližují závěrečné tabulky (T9, 10). Jejich zadání resp. zpracování bylo poněkud odlišné, proto jsou prezentovány odděleně.

Tabulka 9: Budoucí vývoj česko-rakouského pohraničí – CZ-respondenti (otevřená otázka)

Překážky	Četnost	Výzvy	
jazyk	51	8	
mentalita, odlišnost	26	18	spolupráce, vztahy, soused, komunikace
politika, legislativa, ekonomika	17	15	trh práce
uprchlíci	15	4	školství
rozdílná úroveň životní, ekonomická	7	4	dálnice, dopravní řešení
Celkem (výběr)	116	49	
Očekávání	Četnost	Přání	
prohloubení spolupráce / vztahů	25	8	
rozvoj obecně	11		
zlepšení životní úrovně, financí	10	11	
doprava, komunikace, infrastruktura	8	18	
práce	7	5	
cestovní ruch	6	7	
zachování hranice, rozdílnost	6	4	uprchlíci
Celkem (výběr)	73	53	

Češi jako jednoznačně největší překážku spatřují jazyk jako prostředek dorozumívání, tedy nezbytného předpokladu pro případnou (reálnou) spolupráci. Akcentují i rozdíly/odlišnosti od

Rakušanů, týkající se jak individuální roviny, tak rámcových podmínek – v konkrétním vyjádření mentality, legislativy, administrativy apod. Mezi výzvy se řadí prohloubení spolupráce se sousedy jak v obecné rovině, tak např. vytváření přeshraničního trhu práce. Zmíněno je rovněž zlepšení dopravní dostupnosti vč. vybudování dálničního spojení mezi Brnem a Vídní, jehož realizace i více než čtvrt století zůstává v nedohlednu. Rakouští respondenti potvrzují prioritu jazyka jako překážky, nicméně jej doplňují o kulturní rozměr. Na rozdíl od Čechů uvádějí problematiku uprchlíků, což ovšem z reálného kontextu je zřejmé; ale také jako národ s vyšší citlivostí k těmto otázkám, i vzhledem k reálné situaci (především dopravní zatížení) problematiku životního prostředí. V perspektivě je kladem důraz (očekává se) prohloubení dosavadních vztahů a spolupráce, mj. i v ekonomice, dopravě, politice, infrastruktuře atd. Obyvatelé, zastoupení respondenty, by si rovněž přáli vyřešit uprchlickou krizi, v té souvislosti zmiňují i potenciální znovu/uzavření hranic. Optimisticky může znít posílení výuky cizích jazyků na rakouské straně, otázkou zůstává, zda a jak je tím myšlena čeština.

Tabulka 10: *Budoucí vývoj česko-rakouského pohraničí – AT-respondenti (otevřená otázka, výběr)*

Překážky a výzvy	%		Očekávání a přání
jazyk, kultura	20	32	lepší spolupráce
ekonomika	10	12	zlepšení ekonomiky
uprchlická krize	9	12	lepší infrastruktura
politika	6	8	výuka cizích jazyků
životní prostředí	5	7	uzavření hranic
jiné	7	4	méně kriminality

2.2 Řízené strukturované rozhovory se starosty obcí

Spolupráce a komunikace

- *Jak byste obecně ohodnotili spolupráci mezi českými a rakouskými regiony?*
- *Jaké probíhající nebo již ukončené přeshraniční projekty se týkaly Vaší obce?*
- *Jsou nějaké projekty, které hodnotíte obzvláště pozitivně/obzvláště negativně?*

Spolupráce na úrovni obcí případně regionů v česko-rakouském (jihomoravském-dolnorakouském) pohraničí poměrně diferencovaná. Je podmíněna z objektivního pohledu především geografickou polohou, tj. blízkostí státní hranice či partnera z druhé strany a velikostí (počet obyvatel, postavení v sídelním/správním systému) příslušné obce. V subjektivní rovině je rozhodující znalost cizího jazyka, v tomto případě němčiny na české straně, doplněná či také související s osobní angažovaností starostů, zastupitelů, osobností kulturního či sportovního zaměření. Z výzkumu provedeného po obou stranách hranice je také zřejmé, že hodnocení se částečně rozchází, a to přestože se může jednat o obce partnerské. Ozývají se také kritické hlasy, že bariéry sice nejsou, potenciál pro přeshraniční spolupráci však nebyl naplněn a prostředky EU oba regiony moc nesblížily (starosta obce Lednice).

Česká strana vnímá situaci poněkud optimističtěji, starostové jsou více spokojeni než jejich rakouské protějšky. Spolupráci označují jako dobrou (byť třeba dříve aktivnější), spontánní i bezprostředně reagující na potřeby (ad hoc – např. obec Hevlín), neformálního charakteru apod. Zastoupeny jsou ovšem i zcela specifické příklady – např. zapojení obce Dolní Dunajovice vychází z toho, že se zde narodil rakouský prezident K. Renner (1945-1950), což zde vedlo k ustavení Fóra pro česko-rakouský dialog. Naproti tomu druhé největší město příhraničí Břeclav žádnou přeshraniční spolupráci s Rakouskem nevykazuje, partnerským městem je však Zwentendorf an der Donau².

Rakouští starostové v malých obcích se přiklánějí k názoru, že spolupráce s českými obcemi není na příliš vysoké úrovni; naproti tomu ve větších městech, jako například v Laa an der Thaya, probíhá komunikace a spolupráce mnohem intenzivněji. Spolupráce s českými partnery je poměrně významná, i když samozřejmě, že by mohla být ještě intenzivnější. V malých rakouských obcích jsou čeští starostové na jednu stranu poměrně známi, na druhou stranu spolupráce s nimi zde prakticky

² známý veřejnosti odstavenou jadernou elektrárnou

neprobíhá. Sice už by měly být víceméně zbořeny mentální bariéry v hlavách místních obyvatel, protože zde vyrostla již generace, která nezažila železnou oponu, ale zejména jazyková bariéra se projevuje jako hlavní překážka vzájemné spolupráce. Obdobně jako v Česku největší město v oblasti, Mistelbach také nemá významné vazby na českou stranu, neboť již leží od hranic relativně daleko a zároveň je již poměrně orientován na Vídeň. Také není v regionu organizováno mnoho oficiálních akcí, kde by se starostové z rakouské a české strany mohli pravidelně potkávat a poznávat se.

Spolupráce se odehrává ve více oblastech: cestovní ruch především s vazbou na zdejší vinařství (provozované přirozeně bez ohledu na státní hranici po obou stranách) vč. propojení cyklostezkami, životní prostředí resp. ochrana přírodních hodnot (zejména hraniční tok Dyje/Thaya), zlepšení dopravní dostupnosti / propustnosti hranice (mj. revitalizace železnice v úseku Retz-Znojmo) či tzv. měkké aktivity směřující k vzájemnému poznávání (typu face-to-face, people-to-people, setkávání / Begegnungen) všech věkových kategorií. Zcela zvláštní postavení, a to na nejvyšší úrovni, má (by mohla mít) připravovaná Dolnorakouská zemská výstava (Niederösterreichische Landesausstellung) ve městě Retz 2021, do níž by mělo být zapojeno i partnerské město Znojmo.

Na základě historického vývoje je rakouská strana viděna jako ta rozvinutější než strana česká. Přeshraniční spolupráce se proto nachází "na tenkém ledě", kdy se mohou čeští sousedé cítit, jako by byli (měli být) voděni za ruku. Jeden ze starostů k tomu dodává: *Když Češi po otevření hranic něco chtěli, museli umět německy, protože my jsme česky neuměli vůbec. Podobně nerovná situace je i co se týče měny, neboť euro je v Česku v pohraničí velmi často akceptováno, česká koruna v Rakousku ale nikoliv.*

Za důležité je považovat vzájemnou informovanost, a tak jako pozitivní příklady lze jmenovat přeshraniční informační centra (Hevlín / Laa) či dvojjazyčné webové obecní stránky (Mikulov). Pro podporu cestovního ruchu se aktuálně realizuje společný projekt s názvem *Otevřené sklepní uličky vyprávějí příběhy*, další příklad pro pozitivně přijatý projekt jsou tzv. *Školky bez hranic*, kdy mohou české děti, na přání rodičů, navštěvovat školku v Rakousku.

Participace resp. pohled obyvatel na přeshraniční spolupráci

- *Jaké byste odhadoval povědomí o přeshraniční spolupráci u místního obyvatelstva?*

Přeshraniční spolupráce je ve vnímání místních obyvatel celkem nízká. Podnět či myšlenka většinou přichází od místních angažovaných lidí, od škol nebo od různých spolků. Úspěch jednotlivých iniciativ, záměrů či projektů většinou záleží na do těchto aktivit zainteresovaných osobnostech, které se osobně angažují v následných přeshraničních aktivitách. Na rozdíl od většinového obyvatelstva, turisté, vinaři případně velké podniky s mezinárodním přesahem již poznali šanci, která jim nabízí přeshraniční spolupráce. Rozdíl je také patrný generačně: zatímco názory starších obyvatel jsou díky historickému vývoji poměrně skeptické, mladší generace je o poznání otevřenější.

Hovoří se – např. starosta obce Dolní Dunajovice – o „návratu k přirozenému stavu či spolupráci zdola. Vztahy obyvatel jsou definovány také jako otevřené, blízké až přátelské (včetně uzavírání „přeshraničních“ manželství). Starosta obce Hevlín tvrdí, že „jsme se naučili žít spolu“, byť vztah – v tomto případě v širším kontextu – označuje za asymetrický (vzhledem k relativní blízkosti či významu Vídně). Naproti tomu starosta Lednice se domnívá, že přeshraniční spolupráce občany/spolky moc nezajímá.

Obdobně rozporuplné hodnocení přichází z rakouské strany: např. v Mistelbachu se o ní téměř vůbec nedá hovořit, v Laa an der Thaya probíhá komunikace i mezi obyvateli celkem intenzivně. Výjimku představuje obec Ottenhtal, kde zdejší obyvatelé mají rodinnou historii spojenou s tehdejší Československem a tito mají poměrně častý kontakt s příbuznými na české straně a nevyjadřují se tak skepticky. Historická vazba se projevuje dále např. v Břeclavi, kde radnice udržuje úzký vztah s princem Wolfgangem Liechstensteinem (*1934, bratrem velkovévody), mj. prostřednictvím Lichtenštejnského domu. Sami Lichtenštejnové vnímají svoji vazbu či postavení vůči Česku (Československu) ohledně majetku ústy starosty „smíření s osudem“.

V přeshraniční spolupráci je také zastoupena ekonomická oblast, a to především v zemědělství (případně rozšířeném o zpracování surovin – potravinářský průmysl) a stavebnictví. Např. rakouští zemědělci podnikají na pozemcích Zemědělského družstva v Šatově, zmiňována jsou setkávání zemědělců – trhy apod., pro vinaře platí „jeden vinařský zákon“. V Hrušovanech nad Jevišovkou působí jeden z největších českých cukrovarů (provozovaný/ovládaný firmou Agrana Wien, v Česku

také v Opavě). Kromě pracovních příležitostí však vykazuje – dle dlouholetého starosty města – velmi slabou až žádnou vazbu na obec a její rozvoj, negativně je hodnocena dopravní zátěž komunikací, neboť cukrovka je dovážena jak v rámci státu, tak z Rakouska. Starostové přiznávají, že pokračuje práce pendlerů – často načerno, jakož i nákupní turistika. Ta se však oproti minulému období vyrovnala ve vazbě na přibližně stejné ceny, nákup resp. cesty jsou tedy oboustranné.

Ojedinelý projekt představuje rakouská Erste Bank Eishockey Liga (se zastoupením týmů rovněž ze Slovinska, Itálie a Maďarska), kde od sezóny 2011/12 startuje tým Orli Znojmo (v sezóně 2015/16 obsadil 2. místo). Poměrně nově byl zaveden Integrovaný záchranný systém Jihomoravského kraje a spolkové země Niederösterreich, který tak umožňuje zásahy příslušných složek na druhé straně hranice.

Prostředky podpory

- *Jsou nějaké rozdíly mezi systémem podpory a přerozdělování finančních prostředků mezi Českem a Rakouskem?*
- *Jak jste spokojen/a se systémem čerpání finančních prostředků?*

Prostředky podpory regionálního rozvoje zvenčí, tj. především prostřednictvím Evropské unie (operačního programu přeshraniční spolupráce) jsou hodnoceny poněkud rezervovaně. Zaprvé jejich výše je řádově menší než jiné možnosti – např. dotace z tuzemských zdrojů, zadruhé řada starostů je považuje na nadbytečné, zakládající přerozdělování – otázka zda potřebným či obecně jejich přínos není úměrný vynaloženému úsilí. Raději tedy volí realizaci záměrů a projektů z vlastních zdrojů. Naopak pozitivně jako fungující a prospěšný je – např. starostou Lednice – vnímán Fond malých projektů³, který napomáhá realizaci drobných aktivit neinvestičního charakteru a významně přispívá k utváření přeshraničního vědomí.

Při posuzování (srovnání) přístupu v Česku a v Rakousku se starostové neshodnou, kde je situace jednodušší, přehlednější či uživatelsky přívětivější. Rozpor panuje i v preferenci velkých (zpravidla investičních) a malých (měkkých) projektů.

Česko – dle rakouských starostů – v současnosti může dosáhnout na vyšší dotace ze strukturálních fondů EU než Rakousko. Na počátku přeshraniční spolupráce vycházela iniciativa převážně z Česka, protože zde byla možnost čerpat značné prostředky a dále možnost dostat organizační pomoc ze strany EU. Rozdělení finanční pomoci je většinou označováno jako spravedlivé a obě strany jsou spokojené. Starosta Valtic vidí na rakouské straně menší možnosti podpory, „ale zase tolik nepotřebují...“, ale také lepší zajištění či podporu ze strany decizní sféry (Niederösterreich – např. servis pro realizaci projektů). Objevuje se i názor, že Češi přistupují k projektům s vyšší iniciativou, zatímco na rakouské straně se setkáváme s pasivním přístupem (starosta Mikulova).

Politické, právní a správní systém se od sebe navzájem velmi liší, což vede k obtížím při realizaci přeshraničních aktivit. Pokud se byrokracie týče, o poznání větší náročnost je na rakouské straně. Různé odlišnosti jsou důvodem toho, že na realizaci mnoha projektů je potřeba vynaložit hodně času. Jeden z rakouských starostů je názoru, že rozdíly v systémech obou zemí nejsou úplně relevantní kritérium, neboť přeshraniční spolupráce nemusí probíhat nutně na samosprávné úrovni. Může se odehrávat na občanské úrovni, na úrovni různých spolků v oblastech jako je sport, turismus nebo kultura.

Rámcové podmínky přeshraniční spolupráce

- *Jak se projevuje existence Euroregionu Pomoraví/Weinviertel na Vaši obec?*
- *Jak se utváří (resp. jakou má podobu) spolupráce Jihomoravského kraje / regionu Waldviertel s Vaší obcí?*
- *Myslíte si, že je přeshraniční spolupráce zvnějšku dostatečně vnímána?*

Existence či přínos nadřazených územních či správních jednotek je obecně vnímán velmi kriticky. Čeští starostové modelového území soudí, že Jihomoravský kraj nejeví příliš zájmu o jejich problematiku (problematiku okrajových, příhraničních regionů). Někteří by uvítali návrat k okresům (okresním úřadům), jejichž devízou byla znalost situace a každodenní blízkost k řešení problémů.

³ Doposud ovšem nezaložen pro aktuální období 2013-2020.

Jakousi respektovanou integrující roli hrají obce s rozšířenou působností (v našem případě Znojmo, Mikulov a Břeclav), a to jak dovnitř spádového obvodu tak vně. Pokud se chtějí obce sdružovat k řešení společných otázek, pak je tomu prostřednictvím mikroregionů či místních akčních skupin (např. Hrušovansko, Břeclavsko, Podluží – spolupráce se Slovenskem).

Instituce Euroregionu Pomoraví je pak téměř neznámým pojmem (aktivity, reprezentace, vzdálenost resp. rozsah), nijak neovlivňujícím dění v obci. Dlouholetý starosta obce Lednice se osobně podílel na vzniku ERP, kdy tento byl nutnou podmínkou pro čerpání (evropských) peněz, jiné ambice tehdy nebyly. Eurovazby jsou sice akceptovány, vnímány ale poněkud znásilněně. Zcela specifickou aktivitou je zapojení české obce Hevlín (něm. Höflein) do sdružení Evrohevlínů, kde na činnosti participuje celkem 14 obcí.

Na rakouské straně organizace Euregio správně spadá pod Weinviertel. V rámci Euregia se sice nachází možnost určité spolupráce na obecní úrovni, ale není příliš využívána. Obcemi je aktivita Euregia vnímána jako vedlejší, jako o dost důležitější jsou označeny tzv. malé regiony. Např. na Mistelbach nemá existence Euregia téměř žádný vliv. Město má jiné priority ve svém směřování a vývoji, a sice směrem na Vídeň a nikoliv směr státní hranice nebo dokonce přes státní hranici dále. Management euregia také nedisponuje velkými finančními prostředky a věnuje se spíše jen malým projektům. Tzv. fond malých projektů je ale hodnocen velmi dobře, jejich zpracování není tak byrokratické, realizace krátká a proces není tak časově a finančně náročný. Jestli se o přeshraniční spolupráci dostatečně mluví a jestli se o ní všeobecně ví, k tomu jsou názory rozdílné.

Transformace

- *Jak byste ohodnotil/a změny (vývoj) pohraničního regionu v posledních 25 letech (pádem železné opony, vstupem Česka do EU, vstupem Česka do Schengenu)?*

V důsledku otevření hranic se pozice obou dílčích regionů, jak jižní Moravy, tak oblasti Weinviertel, posunula z okrajové pozice v rámci státu, více do centra. Před pádem železné opony bylo spousta obcí téměř bezvýznamných, to se ale hodně změnilo pádem železné opony a rozšířením EU o středoevropské země. Nový význam získala důležitá rozvojová osa Vídeň – Brno, která prochází modelovým regionem. I když je hospodářský rozvoj v mnoha obcích jen poměrně malý, region jako celek, z otevření hranic velmi profituje. Mnohé obce bojují s úbytkem obyvatel, zejména z důvodu chybějících pracovních příležitostí, bez otevření hranic by ale situace byla mnohem horší.

Po pádu železné opony a na začátku spolupráce s Českem byly snahy o vybudování spolupráce určitě intenzivnější než dnes. Názor jednoho z rakouských starostů zní: *na začátku měli Češi více nápadů a více energie, dnes už je situace víceméně vyrovnaná, jednou se snaží Češi, jednou zas Rakušané.* Obecně je zájem o participaci na projektech s českou stranou, ale byrokratické procedury to často znemožňují nebo znepříjemňují.

Po otevření hranic začaly rakouské podniky lákat pracovníky z Česka. Jak velké podniky, tak i malé firmy profitují z toho, že zaměstnávají české pracovníky a profitují i obce skrz vyšší daňové příjmy. Některé podniky z pohraničí dokonce otevřely i svou pobočku na českém území. Strach Rakušanů, že po rozšíření EU přijdou o práci, se ukázal jako neopodstatněný. Naopak, v některých oblastech (např. v sociálních službách) chyběli zaměstnanci už předtím a takto byla tato mezera zacelena. Projevily si i negativní faktory, jako zvýšení automobilové dopravy, avšak pozitivní faktor v podobě vyššího počtu pracovních míst, určitě převažuje.

Recipročně se nová situace projevila na českém (moravském) území. Došlo k „vygumování“ hranice, ta se stala jen „čarou“ a není problém ji překročit na pivo či oběd. Změnil (zlepšil) se vzhled obcí, byť stále za rakouskými zaostává. Zásadní proměnu představuje volný pohyb osob, umožňující četná a rozmanitá setkávání. Zásadním milníkem byl pád železné opony, další události již byly pouze součástí plynulého (průběžného) vývoje. Přínos Evropské unie je považován za nezpochybnitelný, nicméně Schengen jako systém selhal, což ovšem není problém česko/moravsko-rakouského pohraničí, ani bilaterální na celostátní úrovni.

Pokud se týká nákupů v pohraničí, také se situace proměnila. Krátce po otevření hranic převažovali Rakušané, kteří jezdili do Česka kvůli nákupům, později začali jezdit i Češi a dnes je situace víceméně vyrovnaná. Ceny potravin jsou až na několik málo výjimek v obou státech stejně drahé a některé řetězce (např. Billa) mají filiálky v obou státech.

Hospodářská situace v Česku se pomalu vyrovnává, což je pro Rakousko bezesporu pozitivní a nabízí se v Česku řada šancí pro rakouské firmy. Příkladem je firma Tyrolia s výrobou lyžařského vázání, působící ve Valticích úspěšně přes 10 let. Za pozitivní krok lze označit postupné utváření přeshraničního trhu práce, zahrnující oboustranně desítky osob. Některé podniky ve službách jsou závislé či alespoň těží z přeshraniční klientely,

Nová doba umožnila rovněž systematické ohlédnutí za minulostí, mj. prostřednictvím Občanského sdružení Paměť, které iniciovalo a realizovalo v Mikulově Památník na hranici. Nicméně větší zájem o historické bádání se ukazuje na rakouské straně.

Hodnocení a vyhlídky do budoucna

- *Kde vidíte pohraniční region v příštích pěti, deseti letech?*

Ve výhledu do budoucna budou – dle rakouských starostů – důležité dva aspekty. První z nich je vyšší intenzita hospodářské činnosti, tvorba pracovních míst a další rozvoj osy Praha – Brno – Vídeň. V krátkodobém horizontu 5 až 10 let ale nějaké významné změny nelze očekávat. Pokud by se v budoucnu více sblížily hospodářské prostory města Brna a Vídně (CENTROPE), pak by se mohlo tzv. hospodářské vakuum v mezilehlé oblasti pomalu zmenšovat a budou z toho profitovat obce, které leží v blízkosti této osy. Například zřízení nějakého přeshraničního vědeckého/business parku by mohlo spolupráci posunout dopředu.

Jako druhý významný aspekt je jmenována přeshraniční turistická infrastruktura a investice do jejího rozvoje. Společné společenské aktivity a občanská angažovanost v těchto projektech by mohly hrát v budoucnu významnou roli. Dotazovaní vidí rozvoj tohoto regionu optimisticky a poukazují na to, že ze společné spolupráce budou profitovat obě země. Na základě poměrně dobré infrastruktury je celý region ve srovnání s ostatními pohraničními regiony dobře dostupný. Velmi důležitou roli hraje také „přeshraniční“ dálnice z Vídně do Brna, jejíž trasa a hraniční bod je již dohodnutý, ale realizace bude probíhat až v dalších letech.

Jako největší problém se ale ukazuje jazyková bariéra. Mnoho dotazovaných na rakouské straně by si přálo intenzivnější komunikaci s českou stranou, obávají se ale, že ani v budoucnu to nebude o moc lepší. Jako problematický je viděn i aktuální politický vývoj v Evropě. Pokud bude policie hranici intenzivněji kontrolovat, bude to pro přeshraniční spolupráci kontraproduktivní. Posun politické reprezentace více doprava a obnovený populismus mnoha politických stran ohrožují přeshraniční spolupráce poměrně výrazně.

Z úst českých starostů lze výše uvedené poznatky doplnit, např. o důraz na mládež, nezátíženou minulostí starší i novější, otevřenou novým (evropským) výzvám. Území – dle starosty Hrušovan – postupně splyne a bude se jevit bez hranice. Tento pozitivní, optimistický názor může ovšem měnit resp. zbrzdít vnější, mezinárodně politická situace. Mj. se občas objevují volání po hraničních kontrolách, negativní vliv médií a prezentace uprchlické krize s potenciálními dopady na konkrétní území. Při víře v přeshraniční spolupráci, přes nepříliš vhodné rámcové podmínky ze strany EU, je žádoucí spolupracovat nezávisle na podpoře zvenčí. Možnost zintenzivnění spolupráce, mj. zaměstnáváním českých občanů v Rakousku je možné docílit při respektování požadavků zdola. Předpokladem je ovšem vyřešit problém kofinancování přeshraničních aktivit při trvalém nedostatku finančních prostředků, jakož i posílit tyto aktivity ve spektru činností obcí (samospráv).

3. Seznámení s dalšími společnými akcemi

3.1 Zahajovací workshop v Brně

Zahajovací workshop se uskutečnil 14. a 15. 12. 2015 na Přírodovědecké fakultě MU v Brně. Jako hosté s tzv. zvanými přednáškami vystoupili představitel/zástupci Ministerstva pro místní rozvoj ČR (Odbor Evropské územní spolupráce), Krajského úřadu Jihomoravského kraje (Odbor regionálního rozvoje), Regionální rozvojové agentury jižní Moravy a Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy (Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje). Pedagogové UNIVIE přiblížili zejména českým studentům pohled rakouské strany na problematiku periferních a příhraničních oblastí. Studenti se věnovali za účelem poznání modelového regionu vybraným tématům, a to se záměrem komparace obou národních částí. Součástí této akce byla rovněž komentovaná prohlídka města, kterou zajišťovali kolegové z Mendelovy univerzity. K bližšímu poznání účastníků nemohla chybět ani neformální posezení.

3.2 Závěrečný workshop ve Vídni

Závěrečný workshop se konal ve Vídni ve dnech 8. a 9. 6. 2016. Základní aktivitou byla prezentace výsledků projektu studenty, kteří analyzovali poznatky z dotazníkového šetření „otázku po otázce“, a to především v grafické podobě. Odborný program se dále skládal z návštěvy Amt der Wiener Landesregierung, kde jsme vyslechli přednášku o mezinárodních vč. přeshraničních aktivitách Vídně. Absolvovali jsme rovněž pěší odbornou exkurzi po městském centru, zaměřenou na problematiku gentrifikace. Díky přednášce developera spojené s prohlídkou jsme se seznámili s výstavbou a provozem nekonformního obytného okrsku Seestadt. Jako vyvrcholení pobytu považujeme návštěvu na Velvyslanectví ČR, kde jsme panu velvyslanci Janu Sechterovi prezentovali hlavní výsledky projektu resp. dotazníkového šetření u obyvatelstva.

3.3 Prezentace výsledků projektu pro praxi v Lednici

K závěrečné společné akci projektu jsme se sešli 16. 11. 2016 v Lednici. Zopakovali jsme model předchozích workshopů, tedy vedle prezentace vlastních aktivit jsme dali prostor názorům expertů – tentokrát pohledu diplomatických zastoupení z obou stran (velvyslanectví, konzulát). Ti vesměs poutavou formou přiblížili česko-rakouské vztahy, jejich pozitivní příklady i negativní souvislosti vč. jejich přínosu pro zlepšení životních podmínek v pohraničí. Účastníkům z řad studentů a veřejné správy jsme představili nejen participující pracoviště, ale především projekt aktuální, nový/navazující a záměr na zřízení mezinárodního/přeshraničního akademického centra setkávání. Jako cenná se ukázala zpětná vazba od zástupců místní samosprávy, jak měst (např. Znojmo), tak malých obcí (např. Hevlín), kteří projevíli zájem o kompletní výsledky projektu. Tak bude koneckonců naplněn záměr projektu, tedy nejen situaci analyzovat, ale zprostředkovat výsledky k využití v praxi (decizní sféře).

4. Navazující aktivity

4.1 Nový projekt

Česko-rakouské vztahy můžeme považovat za tradiční. Projekt reflektuje aktuální situaci v CZ-AT vztazích prostřednictvím různých aktivit, zvláště dvoustranné odborné exkurze studentů MUNI a UNIVIE. Počítá s návštěvou vybraných míst (lokalit, podniků, institucí) v regionu Waldviertel, pohraničí krajů Jihomoravského a Jihočeského a v Praze. Další rovina projektu je zaměřena na vnímání přeshraniční spolupráce obyvateli příhraničního regionu, přičemž dotazníkové šetření bude realizováno po obou stranách státní hranice. Zjištěné poznatky budou prezentovány odborné veřejnosti, mj. na workshopu ve Vídni.

4.2 Mezinárodní/přeshraniční akademické centrum setkávání

Náplň práce Centra (M/PACES) spočívá v rozmanitých aktivitách vzdělávacích, prezentačních a vědecko-výzkumných. Tematicky vychází ze zaměření jednotlivých partnerů, zařazena ovšem budou i témata jiných pracovišť (fakult, ústavů, kateder) participujících institucí. Snahou je poskytnout/nabídnout komplexní, inter/multidisciplinární pohled na problematiku přeshraničního regionu v obecné poloze a jihomoravského-dolnorakouského regionu v konkrétní poloze.

5. Publikační aktivity a mediální ohlasy

Publikační/prezentační aktivity projektu se koncentrovali kolem výsledků dotazníkového šetření, které se ukázalo mimořádně aktuální pro regionální média. Zájem o řešenou problematiku, vedle „povinné“ publikace v časopise MUNI (tištěná i elektronická verze), odstartovala tisková konference „Studenti geografie zkoumali změny v česko-rakouském pohraničí“ konaná v gesci tiskového odboru MU 15. 11. 2016. Následně o projektu resp. vybraných tématech informovali Brněnský deník, Mladá fronta Dnes, Metro (prostřednictvím ČTK), což svědčí potřebě zprostředkování poznatků z akademické sféry (laické) veřejnosti. Původně deklarovaný článek v odborném časopise jsme nahradili kapitolou „Aktion Österreich/Tschechien: Grenzüberschreitungen als Didaktisches Experiment“ (autorů Heintel, Jeřábek, Weixlbaumer) v monografii „Grenzen“ (připravovanou k vydání v renomovaném nakladatelství Springer v roce 2017). Především pro potřeby veřejné správy, případně dalším zájemcům, bude sloužit výzkumná zpráva, zpracovaná v obou jazykových mutacích a dostupná elektronicky.

Tištěná média, rádio, TV a zpravodajské agentury:

1. ČTK: Rakušané stále Čechy vnímají jako součást východního bloku. 15. 11. 2016.
2. BRNĚNSKÝ DENÍK: Vědci: Češi a Rakušané z pohraničí si chválí turistiku. 16. 11. 2016.
3. MLADÁ FRONTA DNES: Jste chudší a vážně řeč, říkají Rakušané. 18. 11. 2016.
4. METRO: Rakušané si Česko spojují hlavně s levnými nákupy. 23. 11. 2016.

Internetová média:

5. IDNES.CZ: Na víno i Brno Rakušané v průzkumu zapomněli. Jezdí za pivem a nákupy. 18. 11. 2016. http://brno.idnes.cz/rakusane-si-ani-kousek-od-hranice-na-vino-z-moravy-nevzpomenou-pbs-/brno-zpravy.aspx?c=A161118_2286762_brno-zpravy_duch
6. TÝDEN.CZ: Nic se nezměnilo. Čechy berou jako součást východního bloku. 16. 11. 2016. http://www.tyden.cz/rubriky/zahranici/evropa/nic-se-nezmenilo-cechy-berou-jako-soucast-vychodniho-bloku_405812.html
7. DENÍK.CZ: Vědci z Brna: Češi a Rakušané z pohraničí si chválí turistiku. 19. 11. 2016. <http://www.denik.cz/regiony/vedci-cesi-a-rakusane-z-pohranici-si-chvali-turistiku-20161119.html>
8. ONLINE.MUNI.CZ: Levné nákupy a pivo. Výzkum ukázal, jak Rakušané vidí Čechy. 15. 11. 2016. <https://www.online.muni.cz/veda-a-vyzkum/8452-levne-nakupy-a-pivo-vyzkum-ukazal-jak-rakusane-vidi-cechy>
9. GLOBE24.CZ: Češi jsou chudí, patří do Východního bloku, zní z Rakouska. 15. 11. 2016. <https://globe24.cz/domov/19441-cesi-jsou-chudi-patri-do-vychodniho-bloku-zni-z-rakouska>
10. EUROZPRÁVY.CZ: Češi? Stále patří do východního bloku, jsou chudší, říká většina Rakušanů. 15. 11. 2016. <http://domaci.eurozpravy.cz/zivot/174210-cesi-stale-patri-do-vychodniho-bloku-jsou-chudsi-rika-vetsina-rakusanu/>

6. Závěr

Region Weinviertel – Pomoraví je historicky hodně propojený region, který byl ale v poslední době (do roku 1989) rozdělen a česká a rakouská část existovala vedle sebe, ale nespolupracovala. Přípravenost pro přeshraniční spolupráci byla zvýšena vstupem Česka do EU, kdy padly různé byrokratické bariéry, ale byla by škoda ustrnout a naopak by měla být přeshraniční spolupráce dále podporována. Bohužel v rámci různých projektů a programů EU je přeshraniční spolupráce často spíše byrokraticky ztěžována a tak mnoho malých obcí nespolupracuje vůbec. Na vině ale není jejich vůle ke spolupráci, ale obtížná organizace přeshraničních projektů. Na druhé straně je zde mnoho možností, jak se angažovat v přeshraničních aktivitách, do projektů se zapojuje jak spolková země (kraj), obce, tak i různé občanské spolky.

Pokud k reálné přeshraniční spolupráci dojde, zkušenosti jsou zpravidla dobré, objevují se i názory, že přeshraniční spolupráce není nikdy dost. Kontakty mezi starosty obcí, které leží v těsné blízkosti hranic, jsou stále intenzivnější a lze se domnívat, že zde se bude úroveň přeshraniční spolupráce zvyšovat, i když je nutné překonávat různé překážky. Počet velkých i malých přeshraničních projektů v posledních letech hodně narostl, což značí dobře vnímanou přeshraniční spolupráci.

V individuální, občanské rovině projekty přispívají k vzájemnému poznání, zejména tzv. měkké projekty jako předstupeň projektů velkých, finančně i organizačně náročnějších. Celý studovaný region vykazuje mnoho potenciálů a možných šancí pro přeshraniční spolupráci. Jako předpoklad pro spolupráci je viděna výhodná politická, geografická i hospodářská poloha obou zemí. Obzvláště po vstupu Česka do EU byl zvýšen image regionu jak přeshraničně, tak i regionálně vzato a mnoho projektů mohlo být realizováno díky penězům z fondů EU. Proto tyto aktivity lze vnímat i jako příspěvek z regionální úrovně k evropské integraci.

Pokud se týká hlavních poznatků získaných společným projektem, pomůžeme si verifikací hypotéz stanovených v části 1.1:

Jsme přesvědčeni, že jsme naplnili primární cílem empirického dotazování, tedy zjistit vztah obyvatel k sousednímu státu a přeshraniční spolupráci, a to jak na oficiální (starostové obcí), tak v občanské (zdejší obyvatelstvo) rovině. Obyvatelé jihomoravského-dolnorakouského pohraničí se navzájem vnímají převážně pozitivně, a to jak v obecné rovině, tak např. prostřednictvím vztahů na pracovišti či ve škole. Rovněž si jsou poměrně blízcí na základě subjektivního posuzování protikladných vlastností, což vytváří dobré předpoklady pro prohloubení a rozšíření přeshraniční spolupráce.

Odpověď na to, zda i po cca 25 letech po pádu železné opony stále ještě existují nějaké mentální hranice a bariéry v mysli místních obyvatel omezující přeshraniční kontakty (aktivity) musíme hledat ve více rovinách. Na jednu stranu již obyvatelé nejsou zatíženi minulostí, na druhou stranu panuje na rakouské straně jakýsi prezíravý názor vůči českým partnerům, podložený především ekonomicky, ale zřejmě i historicky. S tím souvisí i jazykové kompetence, Češi se – chtějí-li spolupracovat – „musí“ přizpůsobit a hovořit německy (pomineme-li angličtinu).

Podrobněji situaci osvětlují hypotézy, doplněné zjištěními z terénního šetření:

- 1) *Obyvatelstvo česko-rakouského pohraničí má jen málo osobních kontaktů se svými „přeshraničními“ sousedy. Kontakty jsou převážně v rámci formálních aktivit (nákupy, služby, výlet...).*

Lze souhlasit, obyvatelé příhraničního regionu sice sousední stát většinou navštívili, jako důvody ovšem uváděli nákupy a volnočasové aktivity. Při tom nelze očekávat, že navázali hlubší kontakt s obyvateli druhého státu (sousedního regionu). Aktivní zapojení do přeshraniční spolupráce prostřednictvím projektů je poměrně nízké, poněkud lepší je to s pasivní účastí případně znalostí přeshraničních aktivit.

- 2) *Vztahy s kolegy na pracovišti / studenty ve škole z druhého státu jsou převážně dobré.*
Ano, tato hypotéza platí, byť přítomnost obyvatele sousedního státu není příliš častá. Neutrální či dokonce negativní hodnocení se v podstatě nevyskytují.
- 3) *Rakušané nemluví téměř vůbec česky, Češi naopak často německy mluví, proto probíhá komunikace převážně v němčině.*

Hypotéza je platná, němčina v komunikaci dominuje, prosazuje se ovšem i angličtina, přirozeně silněji u mladé generace. Využívají se i další jazyky, případně jiné možnosti, navzájem nekomunikuje jen malá část obyvatel.

- 4) *Pojem euroregion nebude moc známý a stejně tak přeshraniční aktivity a projekty. Spolupráce mezi obcemi bude ale hodnocena dobře.*

Také tato hypotéza se potvrdila. Dochází sice k rozporu ve znalosti obecné a konkrétního euroregionu, jeho správný název zná jen nepatrná část respondentů. To svědčí o jeho malém dopadu (vlivu) na rozvoj přeshraničního regionu. Přeshraniční projekty jsou známé pouze části respondentů, zřejmě těm společensky aktivnějším, zatímco většina se s nimi nesetkala. Pokud ovšem se projektů zúčastnili, zkušenosti jsou vesměs kladné. Spolupráce obcí probíhá značně diferencovaně, podmíněna jejich velikostí, geografickou polohou a subjektivně angažovaností konkrétních osobností.

- 5) *Změny po roce 1989: negativně bude hodnocena doprava, pozitivně bude hodnocena infrastruktura, turismus, kontakty přes hranici. U dalších témat není očekávána významná změna.*

Lze v zásadě souhlasit. Zásadní změnou bylo otevření hranic, které přineslo pozitivní i negativní dopady. Znamenalo především možnost volného cestování a poznávání, „vedlejšími produktem“ došlo k navýšení dopravní zátěže pocíťované spíše rakouskou stranou. Negativní změny jsou příznačné pro zemědělství, nelze však tvrdit, že to je specifikum pohraničí.

Na závěr trochu statistiky a pár osobních postřehů:

Tabulka 11: Statistika projektu TransReg

Dílčí aktivita	Pedagogové / hosté		Studenti vč. doktorandů		Úhrnem	
	CZ	AT	CZ	AT	počet osob	člověkodny (přepočet)
úvodní workshop	9	2	18	14	43	86
terén	3	2	20	88	113	275
závěrečný workshop	1	2	13	90	106	122
prezentace praxi	11	3	6	14	34	34
Celkem	24	9	57	206	296	517

Z tabulky je zřejmé, že na projektu se podílelo bezmála 300 osob, z toho více než 250 studentů. Při propočtu resp. vážení počtem dnů strávených na společných akcích dospějeme k hodnotě přes 500 člověkodní.

V každém případě zapojení studentů do projektu obohatilo výuku jak po odborné stránce, tak sociální. Reakce studentů byly vesměs pozitivní s přáním v podobných aktivitách pokračovat. Za, zřejmě obtížně řešitelný/odstranitelný, nedostatek ze subjektivního pohledu lze považovat obměnu studentů na projektu, neboť trvalejší zapojení by vedlo k prohloubení kontaktů. Opačnou optikou toto považovat za klad, neboť projekt, a tím i zapojení do přeshraniční česko-rakouské spolupráce, zasáhne více studentů a má tak širší dopad.

Předpokládáme, že zkušenosti, kontakty a poznatky budou využity v navazujících aktivitách mezi MU a UNIVIE, aktuálně v realizovaném projektu programu AKTION Česká republika – Rakousko.

7. Fotogalerie

V areálu MENDELU

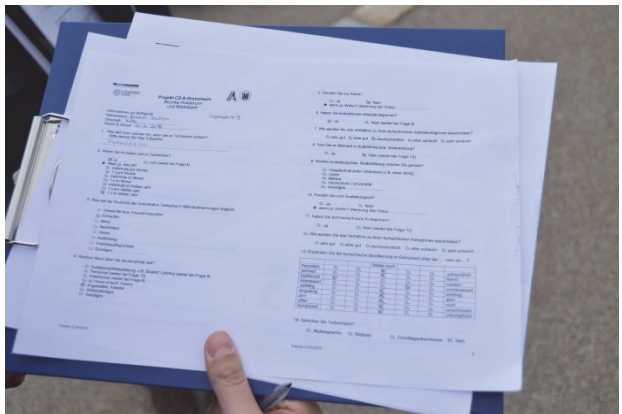
Večerní diskuze se starostou obce Lednice

Snídaně v menze

Výklad k utváření kulturní krajiny

Dotazník pro obyvatele

Znojmo a údolí Dyje od rotundy

Zámek Valtice

Historická hranice Moravy (Hevlín)

Osobní dotazování

Udílání pokynů v Retzu

Radnice v Laa an der Thaya

Vinohrady u Retzu

Stezky bosou nohou - vyhlídka trojzemí CZ-SK-AT

Celá skupina na Rajsně (Valtice)

Před Muzeem železné opony Valtice

Pozor! Státní hranice

Bunkr v Šatově

Příklad přeshraničního projektu

Hraniční přechod Hevlín-Laa an der Thaya

Společenská část projektu 1, 2

Sportovní část projektu

Řešitelé při neformálním posezení

Společenská část projektu 3

Řešitelé při výkladu

Náměstí v Retzu, průjezd do Znojenské ulice

Zámek a konírna Lednice

Před rakouským parlamentem

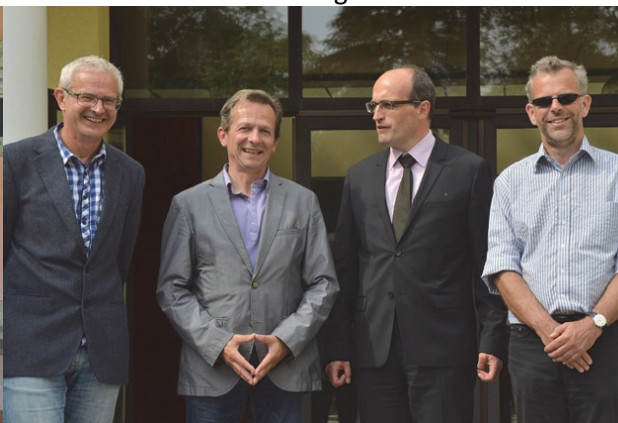
Přijetí na vídeňském magistrátu

Exkurze v experimentálním obytném souboru Wien-Seeberg

V atriu Universitát Wien před bustou TGM

Řešitelé projektu s panem velvyslancem Sechterem (s kravatou)

Exkurze k problematice gentrifkace

K obědu samozřejmě vídeňský řízek 😊

Rybníční zámek Lednice

Výklad správce pana M. Janůvky k historii objektu

Paní H. Hanžlová (AKTION CZ-AT)

Pan G. Stöger (honorární konzul Rakouska)

Paní D. Baschová (zástupkyně velvyslance ČR)

Paní M. Šťastná (MENDELU)

Pohled do sálu

Exteriér Rybníčního zámku / Prostřední rybník

MEDIÁLNÍ OHLASY

Název: Transformace pohraničí na příkladu jihomoravského-dolnorakouského regionu
Autoři: Milan Jeřábek, Martin Heintel, Norbert Weixlbaumer
Vydavatel: MINO, Ing. Tomáš Mikulénka
Místo a rok vydání: Ústí nad Labem, 2017
Vydání: první
Náklad: 60 výtisků
Rozsah: 31 stran
Tisk: Centrum digitálních služeb MINO, Ústí nad Labem, CDSM.cz
ISBN: 978-80-87889-06-0